

L'EXPERIÈNCIA DE DÉU EN EL POSTCONCILI

per Ricard CARLES I GORDO, bisbe de Tortosa

En aquest examen de l'experiència de Déu en el postconcili no podríem començar com si haguéssim de pensar només en els altres i no en nosaltres mateixos. Penso que hem de fer nostres aquestes reflexions.

No vull encetar aquesta experiència sense dir-nos una paraula de l'experiència de Déu a nosaltres: Com pot un home creure seriosament que Déu és Amor i s'ha lliurat per nosaltres i ho ha fet perquè ens ha estimat i escollit des de l'eternitat i ens ha destinat a una benaurança eterna..., com es pot creure això i no encetar un camí de tracte conscient, persona a persona, amb el Déu que ens estima i és estimat per nosaltres?

El món objectiu de la Paraula de Déu, o sia l'amor de Déu que s'acosta a l'home, sempre està present i mai —pel que a Ell li pertoca, a Déu— allunyat ni esmorteït, encara que l'home es faci l'absent. No parlem de les legítimes experiències d'absència, de silenci de Déu; perquè aquestes són formes d'amor, són purificadores de les motivacions de l'objecte del nostre amor.

Per a convèncer-nos que podem tenir experiència de Déu, pensem que la fe comporta dues coses: un acte i el seu contingut, com diu Von Balthasar; és a dir, tenir com a veritat una cosa i tenir aquesta cosa —que és veritat— posseïnt-la existencialment. En aquest cas, és creure en l'amor que Déu ens té i posseir aquest amor en forma de resposta d'amor nostre al Déu que es lliura a nosaltres personalment. Déu confia en aquesta resposta i no recela cap desconfiança de la seva confiança, sinó que és fidelitat eterna i confeïx a la seva veritat el caràcter d'un amor agosaradament fidel; mitjançant el seu Esperit l'infon en els més íntims racons del cor¹.

I. LA IMPORTÀNCIA DE L'EXPERIÈNCIA DE DÉU EN LA VIDA PASTORAL

El papa i el bisbe, en quant òrgans autèntics del Magisteri, i el teòleg, en quant tècnic de la ciència de la fe, encara que personalment siguin ignorants de l'experiència mística, tutel·len el místic respecte de la fe i de l'autenticitat

1. Urs von BALTHASAR, *La oración contemplativa*, Madrid 1985, pp. 23ss.

de la seva experiència. Però el místic ensenya al papa i al bisbe i al teòleg (potser no místics) en l'àmbit de la penetració vital de les coses de la fe, les jutja des de la seva vida religiosa personal segons la fe.

L'experiència de Déu, d'altra banda, és un mitjà pràcticament indispensable per a comunicar eficaçment el missatge. L'eficàcia de la persuasió, en el que depèn de l'home, està en proporció a la profunditat de l'experiència de Déu, del testimoni. A més, l'experiència de Déu suposa, generalment, unes motivacions de la conducta religiosa molt específiques i molt evangèliques. D'aquí que sigui molt important que es doni en tot temps.

Hi ha unes motivacions variadíssimes de l'experiència religiosa, millor dit, de la religiositat. Em referiré només a les experiències primàries; les motivacions secundàries, sociològiques, que no ens interessen².

Molt resumidament, una motivació primària és la motivació cosmològica: que no té repercussió en la vida moral, normalment; que no dona lloc quasi a cap relació personal amb Déu. Motivacions cosmològiques, com sabeu, són aquelles motivacions que ens vénen per les necessitats físiques, biològiques, etc. A més, en la mesura en què la tècnica va solucionant molts problemes, aquestes motivacions van minvant. Però m'interessa, sobretot, que això està molt lluny d'una experiència de Déu.

Hi ha un segon tipus de motivacions, que són les motivacions de salvació eterna. Quan l'home resol provisionalment les seves necessitats, es troba amb la mort; i aquí res no respon a la seva angoixa.

Establir relacions, en l'àmbit religiós, des de la motivació de la salvació eterna, ja suposa obligacions; un fugir, en algun aspecte, del món: en allò que és pecat, en allò que és negatiu; i misteris en els quals participa. Però moltes vegades pot produir-se un hiata entre els actes de la vida religiosa i els que tendeixen a mantenir la vida.

I hi ha un tercer grup de motivacions que és la motivació mística. No és espontània; suposa esforç, suposa contradicció de les tendències més immediates, renuncia als motius religiosos anteriors i troba la seva expressió en l'oració i en els ritus.

En la mesura en què és la Revelació de Déu, és transmesa i més creguda que percebuda; hi apareix un lligam íntim entre els creients: com un lligam per damunt de la família, de l'ètnia, de l'economia, etc.

Aquesta motivació mística està molt per damunt de les altres dues: enfront de la primera —la cosmològica— és desinteressada, no tracta que Déu ens resolgui problemes. I enfront de la segona, cerca prou més que la salvació eterna: anhela la trobada, la relació amb Déu ja en aquest món. I aquesta és la motivació de les minories (creixents) que cerquen l'experiència de Déu. I això, certament, per a la nostra Església és no ja de gran utilitat, sinó, m'atreveixo a dir, de gran necessitat.

Respecte als moviments espirituals contemporanis, dintre d'aquest buit

2. E. PIN, *Les motivations des conduites religieuses et le passage d'une civilisation pré-technique à une civilisation technique*, dins *Social Compass* XII (1966) 25-37.

espiritual que es nota en molts ambients, es dóna —també entre els joves— una recerca d'alguna cosa que és, alhora, un rebuig de la secularització (potser millor del secularisme, però en part també de la secularització, si no ho matisem massa) i un impuls cap a Déu, com a font i sentit de la vida. Es pot parlar, fins i tot, de moviments —siguin estructurats o no— que són una mena de despertar espiritual de la nostra Església d'avui. Hi ha un cert desencant de la política en algunes generacions. Però seria massa simplista dir que a una generació política ha succeït una generació espiritual. Més aviat sembla que s'uneix el desig de pregar i la cura per la justícia en el món. És veritat: sembla que això és nou; que no s'oposa la recerca de Déu a la preocupació pels pobres: el sentit de la persona —molt fondo— i la passió pels interessos col·lectius. Caldrà afegir, tanmateix, que en molts àmbits es dóna més importància a arrelar-se en Déu i en si mateix (segons Déu), que a ajuntar-se amb el món.

Aquests moviments contemporanis són més portadors d'una rica pedagogia de l'experiència de Déu que no pas d'una vertadera teologia espiritual. D'una gran riquesa en els camins que s'ofereixen per a la recerca de Déu, per a la iniciació en l'oració, per a l'exercici d'una vida segons l'evangeli; és tota una vitalitat renovada. Però sembla que aquests mitjans, aquesta pedagogia, no estan suficientment recolzats en una teologia. Per això hi ha eclesiologies no clares, parcialitzades, amb tendències —diríem— no equilibrades. Per exemple, hi ha un sentit de comunió molt variable en diversos grups o moviments, etc.

II. TRES DOMINANTS DE L'EXPERIÈNCIA DE DÉU AVUI

Vegem quins són els trets dominants dels moviments d'experiència de Déu, d'espiritualitat, del nostre temps:

En primer lloc, com a punt de partença, *la conversió*.

És alhora un fet cultural i espiritual que un bon nombre d'homes i també de joves es prenen molt seriosament la vida —sentit religiós de la vida— i se senten, més o menys, convertits. Encara per a aquells que poden tenir una referència a la fe familiar, aquesta no ha estat el factor determinant. Més aviat atribueixen un gran paper a la iniciativa de Déu, de Crist o de l'Esperit Sant, per mitjà de diverses circumstàncies providencials. Per això adopten, de vegades, més una actitud de «atestar» que no pas de «contestar» en el si de l'Església³.

És una experiència enriquidora que tots tindreu en escoltar les històries de conversió: com han anat apropant-se a Déu; com tants i tantes (estic pensant, sobretot, en joves) han trobat Déu. És una experiència joiosa; és una experiència creixent.

Fins i tot en les vides consagrades, alguns vénen de molt lluny; i se'ls nota una gran deficiència de bagatge, de vida de pietat. Però vénen agosa-

3. J. DAGENS, *Les mouvements spirituels contemporains*, dins *Nouvelle Revue Théologique* 106 (1984) 885-890.

radament. Vénen disposats a donar-ho tot i a omplir-se del Crist. Però, insisteixo, molts vénen de molt lluny! I es pot dir, clarament, que hi ha una autèntica conversió. I estic parlant de consagrats i consagrades (seminaristes i novícies). Conceben la seva vida espiritual com una continuació d'una conversió inicial. La dimensió apostòlica la veuen com la necessitat de transmetre als altres l'experiència que han rebut de Déu.

Hi ha una clara jerarquia en les motivacions, en les vocacions consagrades. I estic pensant en aquell text, preciós, de Mc 3,13: de la vocació de Jesús als Dotze. Aquelles tres motivacions: cridats per estar amb Ell; cridats per a evangelitzar; cridats per a lluitar contra el mal.

És molt clara la jerarquia en les motivacions d'avui; sobretot és molt clar que la motivació cabdal és l'acostament al Crist; és la recerca de la persona del Crist. Per suposat, sense deixar les altres motivacions d'evangelització i de lluita contra el mal.

Alguna reflexió a propòsit d'aquest sentit de conversió: aquesta valoració de l'experiència espiritual de la conversió permet de veure una doble significació:

— Des del punt de vista cultural expressa una actitud —més o menys explícita— de crítica del secularisme; és a dir, una forta afirmació de Déu com a resposta a un cert silenci envers Déu.

— Des del punt de vista espiritual, l'experiència de Déu apareix com el terreny primordial del discerniment espiritual propi; no ja la psicologia o la vida de relació.

Tanmateix, els educadors hauran d'ajudar el jove a fer que aquesta experiència de Déu transformi totes les falles, tots els nivells de la seva existència, agafada i transformada per Déu; i no resti com un àmbit aïllat o quedi en un «divertimento espiritual» en la pràctica de l'oració. Perquè la primera cosa en el cristianisme no és l'experiència de Déu, sinó l'existència cristiana: la fe, l'esperança i l'amor, pels quals copsem Déu mateix. Per tant, l'experiència solament pot ser una dimensió de l'existència cristiana. Però l'experiència —i més en una certa profunditat—, encara que cessi el punt àlgid del fenomen espiritual, deixa en l'ànima petjades profundes i és com un far al qual la ment es dirigeix en els moments més obscurs⁴.

També caldrà tenir en compte el caràcter generós, però fràgil, de molts joves: ajudant-los a viure les dificultats i fracassos de la fe, amb els quals ella es purifica i s'enforteix. I passa de ser un impuls, més o menys irracional, a ser un compromís lúcid, una decisió que pertoca a la totalitat de l'existència; i pot conduir a la segona conversió, la més decisiva, aquella en què l'home dona, seriosament i lliure, la seva vida a Déu. (Estic pensant en santa Teresa, aquella segona conversió en què ella, decididament, lúcidament, es lliura a Déu.)

Segon tret d'aquestes experiències de Déu: el lloc de les experiències: el grup, la *comunitat eclesial*.

Aquests convertits rarament són individualistes. Solen néixer del contacte

4. C. VAGAGGINI, *Experiencia*, dins *Sacramentum Mundi* III, 87.

en algun grup i cerquen el recolzament d'un grup per a compartir i créixer en la seva experiència, en el seu ideal. Fins i tot la mateixa vida religiosa es contempla com una experiència de vida fraternal, arrelada en l'oració, el testimoni i el servei. Bona expressió n'és l'afirmació de Puebla: «La vida consagrada constitueix una afirmació profètica, de valor suprem, de la comunió amb Déu i entre els homes.»

L'experiència de Déu dels líders o membres d'un grup és tan important per al grup que és difícil, en molts àmbits distingir entre el fur extern i el fur intern. Per quina raó? Perquè l'experiència del líder és tan gran que pot condicionar positivament tots els àmbits. Perquè hi ha una personalitat carismàtica en la qual es concentra l'autoritat⁵.

Amb les degudes tuteles de la llibertat personal, és bo que els projectes espirituals siguin encarnats per homes i dones que hi consagrin la totalitat de la seva existència. No altra cosa succeí, en altres segles, a Francesc d'Assís, a Teresa de Jesús, a tots els fundadors.

Els sants no s'han esforçat per testimoniar, per donar bon exemple. N'han tingut prou amb existir.

Jo voldria dir, també en aquest aspecte, que ningú no pensa que Jesús feia les coses per donar bon exemple. No podem pensar que Jesús feia les coses amb aquesta superficialitat de donar bon exemple; sinó perquè la seva comunió amb la voluntat del Pare era tan gran que, forçosament, allò que feia donava exemple.

Nosaltres, perquè som febles, moltes vegades sí que ens cal (per a donar exemple, és a dir, per a no escandalitzar, per a complir el deure) pensar en la necessitat de donar bon exemple. Però penso que això, per a un fill de Déu, és un moment de sotrac, de dificultat. Però no pot ser el recolzament continu d'una actitud envers Déu i envers els homes, sinó que ha de venir de molt més endins; i conseqüentment donar bon exemple. De Jesucrist, no pensem pas que feia el bé per donar bon exemple; era per comunió amb el Pare, a partir de l'experiència de la relació personal amb el Pare.

Una reflexió, només, a propòsit d'aquesta experiència que, com dic, és comunitària: i és que convé vigilar també la soledat. Cadascú ha de discernir, en la soledat, el seu «sí» a Déu. Els joves no rebutgen pas aquesta soledat, que els agrada d'anomenar «desert», «dies de desert». I ho demanen. Però a vegades no la cerquen, tampoc, espontàniament, si no se'ls n'ofereix ocasió.

Tercer tret: *el gust per la Paraula de Déu.*

Efectivament, la tercera línia o el tercer tret és el gust per la Paraula de Déu. És indubtable que ha tornat a ser habitual allò que es deia, de sempre, «lectio divina»: la Paraula de Déu ha de ser el recolzament per a l'oració personal.

Però, feta aquesta ràpida constatació, m'interessa més la importància que per a l'Església, per a la pastoral, té la lectura de la Bíblia per part de qui ha tingut alguna experiència de Déu. No sols el fet —importantíssim— que

5. J. DAGENS, *Les mouvements spirituels.*

anem a tornar a la Paraula (també per a l'oració), sinó en el fet que aquesta lectura sigui feta pel qui té alguna experiència de Déu.

En efecte, moltes paraules i passatges de l'Esriptura foren escrits sota l'experiència aquesta; suposen aquesta experiència; i orienten cap a ella. No és possible entendre del tot, arribar a tot l'abast real d'aquests textos, sense haver tingut —d'alguna manera— aquella experiència. Per això, qui no la ignora té de l'Esriptura una comprensió molt més vertadera i molt més profunda que aquell que la ignora⁶.

Tots tenim experiència d'haver escoltat ressonàncies, per part de gent que té alguna experiència de Déu, de textos que ens eren molt coneguts, però ha estat com un desvetllar —en més profunditat, en més vitalitat— allò que ja ens ressonava de sempre. Aquests «descobriments de la Mediterrània» (espiritualment parlant) també ens són molt sans; sobretot si es refereixen a la Paraula de Déu; perquè és, també, un enriquiment mutu de la comunitat quan —sense forçar, per suposat, el text, sense inventar res, però en profunditat de netedat d'esperit— es va entenent el mateix en major profunditat; es va comunicant com una experiència viscuda.

No em deturo tampoc en això: un altre punt característic d'aquest actual àmbit de l'experiència de Déu, que és el recolzament en la litúrgia.

Un últim punt d'aquests trets, o un conjunt, és la comprensió de la conversió i de l'experiència de Déu: com es dona.

Primer: l'atenció es fixa més en la relació entre Déu i l'home, que no pas en la relació entre l'Església i el món. Més que «què he de fer», es pregunten «qui sóc jo» i «qui he d'arribar a ser». No cerquen tant trobar l'especificitat en l'Església com orientar la seva vida segons Déu.

Es podria parlar d'una visió més ontològica de la vida espiritual, ara. Es tracta abans de «ser segons Déu», que de «ser d'aquesta o de l'altra manera». La relació amb Déu precedeix la decisió que cal assumir.

Segon aspecte d'aquesta comprensió: es té consciència de la prioritat absoluta de l'acció de Déu, que precedeix l'acció de l'home. Déu es revela, es lliura i parla. Aquesta acció de Déu té lloc en la interioritat, més que en el món⁷. Això fa que es consideri més «objecte» que no pas «subjecte» d'aquesta relació amb Déu. És un Altre, fonamentalment, el qui actua; i llavors, com diu Lacoste, «jo no sóc consciència intencional, sinó consciència convocada»⁸.

Per cert, aquestes profunditats de la interioritat es veuen des d'una perspectiva prou dramàtica: per les lluites que origina en un mateix, pels trencaments, com diuen moltes vegades els joves, pels quals necessiten passar per a madurar; o trencaments en l'ambient; o enfrontaments quan volen prendre's seriosament aquesta crida de Déu.

D'aquí ve l'atracció envers figures de l'Antic Testament: Jacob, Moisès,

6. C. VAGAGGINI *Experiencia* 88.

7. J. DAGENS, *Les mouvements spirituels*.

8. N. LACOSTE, *Expérience, événement, connaissance de Dieu*, dins *Nouvelle Revue Théologique* 106 (1984) 854.

Elies, Jeremies, els Profetes convocats per Déu; i que han tingut, també, com un cert dramatisme en oposar-se a la primera crida de Déu: en aquest anar madurant dolorosament, després joiosament, però, en un principi, amb gran esforç.

Per això, també, l'atracció de molts textos semblants del Nou Testament; per exemple, la manifestació de Jesús o de l'Esperit: com ara és l'Anunciació, la Transfiguració, Emaús (he sentit moltes vegades, en moltes trobades de joventut, parlar molt d'Emaús), la Pentecosta...

Es va passant del «tot és oració» d'abans (tota la vida és oració) a la intuïció de la necessitat d'un temps de veritable oració i solament oració. És a dir, es té més clar ara que hi ha una presència i una unió, que és tota la vida, però que és ontològica: és una unió essent creador en Déu i essent patidor en Déu-Salvador i essent santificador en Déu. Això, efectivament, és com lineal, al llarg de tota la vida. Però es distingeix entre aquesta unió amb Déu (ontològica) de l'actuar, i la relació conscient amb Déu (psicològica). Penso que per això hi ha aquest retorn claríssim a l'oració.

Unes reflexions a propòsit d'aquestes constatacions últimes: els creients hauran de descobrir que el misteri de Déu no es revela als homes, solament, en la intensitat d'una presència; és també profunditat insondable i resta més enllà de les nostres experiències. Recordem allò de sant Joan de la Creu, quan diu de tantes experiències, que allò encara no és Déu, ni té res a veure amb Déu⁹.

L'essència plena de la religió i la fe, teològicament no poden fonamentar-se, solament, en l'experiència i en la seva certesa. Perquè la realitat de la fe, oferta i donada gratuïtament com a acció de Déu en l'home, és més profunda i més ampla que l'esfera reflectida de l'experiència concreta. Perquè l'experiència és —per essència— limitada¹⁰.

I jutjant l'experiència, no ja des de la fe, sinó des de l'esperança, és sempre escatològica; puix té per objecte un misteri posseït en esperança, revelat, no desvelat; encara que s'enlaira l'experiència a les altures de la mística. L'autèntica experiència religiosa és signe de veritat, font de goig i força de vida. Però, fins i tot en el més íntim del contacte, Déu segueix essent el desconegut¹¹.

En aquestes advertències —clarament— no vull llevar res de la importància de l'experiència de Déu, de la contemplació, i tant de bo fos una autèntica experiència mística. Però sí que pensava que calia subratllar aquests aspectes.

Segona reflexió: a molts no és l'Església la que els condueix a la fe, sinó l'experiència espiritual. Encara que sigui per mitjà de membres de l'Església.

Aquesta evolució és positiva, sempre que se'ls iniciï en el misteri de l'Església, que és, també un do de Déu.

9. JUAN DE LA CRUZ, *Cántico Espiritual* 1, 3.

10. K. LEHMANN, *Experiencia*, dins *Sacramentum Mundi* III, 78.

11. J. MONROUX, *Experiencia religiosa*, dins *Sacramentum Mundi* III, 80-81.

Estem en Sínode Diocesà a Tortosa; i una de les coses que he vist en molts seglars és el goig que els donava el fet de descobrir —perquè no ho tenien gaire clar— l'Església, precisament com a do de Déu.

Si tota l'experiència cristiana autèntica està situada en l'àmbit de la fe, està —per la mateixa raó— en l'àmbit de l'Església, de les institucions divines de l'Església i de l'autoritat autèntica i en la salvaguarda de tots els dogmes¹².

És bo descobrir la unió de Déu en la personal història de salvació. Però cal descobrir-lo, també, en la gran història dels homes i dels pobles.

Atenció al dualisme que posaria Déu solament en la interioritat i no en el món exterior. No pensava pas així sant Agustí que, si bé és l'autor de les *Confessions*, ho és també de la *Ciutat de Déu*.

Si cap moment de la meua vida no escapa a l'amor de Déu, tampoc no escapa a aquest amor cap moment de la història.

III. L'EXPERIÈNCIA DE DÉU EN L'ACTUAL SITUACIÓ DE LA NOSTRA ESGLÉSIA

Intentem de comprovar si, i com, aquest renéixer de l'experiència de Déu encaixa en el moment actual de les nostres Esglésies particulars.

En la història de l'Església distingim dos fenòmens molt diferents, estudiats per Schmitt-Eglin: instal·lació de la religió en un medi nou i renovació de la religió a l'interior del medi que l'havia rebut. Són els períodes de missió i de ressorgiment.

Foren de missió, per exemple, els tres primers segles; des de finals dels ss. V al VII amb els pobles bàrbars; la conversió dels pobles primitius de l'Europa central; la dels països nòrdics; més tard, la missió de continents sencers i les missions que encara perduren.

La renovació es produeix cada vegada que es transformen les estructures socials i les cultures que comporten. Tals foren els renaixements carolingi (s. VIII), filosòfic (s. XI), individualista (s. XVI) i el del nostre segle. L'Església s'encarna en l'esperit sagrat i cavalleresc (feudal), comunal i corporatiu (cristiandat), nacional i aristocràtic (humanisme), civilització industrial (masses democràtiques).

Podria semblar que l'Església es deixa ofegar i contaminar per ideologies passatgeres, però es desencarna, afirmant la seva transcendència. És la mort al món i resurrecció, el creixement espiritual amb sofriment.

És evident que, en aquestes situacions tan diferents, els mètodes també han de variar.

Gosaria dir que en els moments de missió-apostolat hi ha una religió més participada. En els de renovació-profetisme, una religió més personal.

Toynbee s'estranya que solament els jueus escapin al sincretisme o a la caiguda en religions estrangeres. Troba la raó d'aquesta derogació a les lleis

12. C. VAGAGGINI, *Experiencia*, 85.

sociològiques en l'absoluta intractabilitat (alteritat, diríem nosaltres) del Déu dels jueus: un esperit que transcendeix tot ordre social. Tan sols són capaces de renovar-se, sense canviar de religió, les civilitzacions que adoren un Déu personal i transcendent i practiquen un culte en esperit i en veritat.

És aquest l'esforç dels profetes, i dels sants, que sempre floreixen en els moments de canvi, per acostar les masses a Déu.

Aquests homes no han pogut realitzar aquesta tasca sense una experiència del sagrat que revitalitzi la fe en ells mateixos per a poder transmetre-la, amb capacitat d'arrossegament, als qui ja tenien alguna noció de la fe que ells viuen.

I necessiten aquesta experiència, perquè —si acceptem, per entendre'ns, el binomi apòstol-profeta— l'apòstol anuncia, el profeta recorda. El primer il·lumina, el segon remou. Aquell evangelitza la veritat; aquest, a més a més, necessita presentar la seva vida amb capacitat de xoc, de provocar un retorn cap a l'esperit; subratlla la transcendència de l'ordre espiritual i crida a la fidelitat, a la consagració d'un mateix. En els primers, la Paraula arriba per un corrent cultural amb prejudicis favorables; en els segons, a contrari, fins al sacrifici d'un mateix.

El profeta serà el salvador dels valors espirituals, al mateix temps que sostenidor convençut dels valors que apareixen. Desenvoluparà l'engrandiment de la interiorització i l'espiritualització de la pràctica tradicional.

Quan l'experiència de Déu creix en el poble creient, la capacitat de renovació que presenten els líders és captada per una ampla base, facilita la celeritat de la renovació i el no caure en una religió d'uns pocs «iniciats».

Per això considerem molt providencial el renaixement de l'experiència religiosa en el nostre temps, perquè encaixa del tot en la situació de renovació postconciliar.

Ja acabant... i apel·lant, també, a la vostra experiència i al vostre bon sentit de vida religiosa, tan lluny està de Déu mostrar a l'home una fidelitat abstracta, teòrica, sense vida (que no ho fa), com si la tanqués en articles i lleis, sense donar-li carn i vida i pes reals, en el curs de la nostra vida.

Tan lluny està Ell de satisfer-se amb una fe nostra teòrica, morta, no vibrant, com a resposta satisfactòria per a Ell.

Així com Ell està de cos sencer, com a Déu viu, i es posa en joc tot Ell, com a Trinitat, per amor a l'home, així també exigeix una resposta de cos sencer; reclama en l'home tota l'atenció, tot l'amor, tot l'entusiasme, tota l'alegria.